



MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING
JIZZAX FILIALI

**ZAMONAVIY INNOVATSION
TADQIQOTLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI
VA RIVOJLANISH
TENDENSIYALARI:
YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR
RESPUBLIKA ILMIY-TEXNIK
ANJUMAN MATERIALLARI
TO'PLAMI**



**15-16-MAY
2026-YIL**



**Google
Scholar**



**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI**

**ZAMONAVIY INNOVATSION TADQIQOTLARNING DOLZARB
MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: YECHIMLAR
VA ISTIQBOLLAR**

*mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami
(2026-yil 15-16-may)*

JIZZAX-2026

O'SMIRLARDA DESTRUKTIV XULQ – ATVORNING SHAKLLANISHI

Jurakulova Dildora Ziyadullayevna

O'zMPU Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlar tarbiyasining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan muammolar va ularning mukammal yechimi o'z ifodasini topgan. O'smirlar tarbiyasida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi ilmiy dalillar asosida ochib beriladi. Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida uchrayotgan dolzarb muammolar olimlar qarashlari bilan qiyosiy tahlil qilinib, ularning bugungi kundagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Oila, o'smir, tarbiya, zo'ravonlik, stress, chekinish, axloq, xulq-atvor.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda zo'ravonlik fenomeni shaxslararo munosabatlarda, ayniqsa oilaviy tizimda yuzaga keladigan murakkab psixologik va ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilinadi. Oilaviy zo'ravonlik nafaqat jismoniy kuch ishlatish, balki ruhiy bosim, emotsional kamsitish va ijtimoiy izolyatsiya orqali ham namoyon bo'ladi. Bu jarayon oila a'zolarining psixologik barqarorligiga, ayniqsa bolalar va o'smirlarning shaxsiy rivojlanishiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zo'ravonlik muammosini ilmiy-nazariy tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, bunday zo'ravonliklar asosan er-xotin o'rtasida sodir etilib, oiladagi farzandlarning tarbiyasiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Halkaro statistik ma'lumotlarga ko'ra yiliga 3,5–10 millionga yaqin bolalar va o'smirlar o'z uylarida ayollarga nisbatan ishlatilgan zo'rlikning guvohi bo'lishmoqda [1].

Ayniqsa, oilaviy tizimda yuzaga keladigan zo'ravonlik holatlari o'smir shaxsining shakllanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi, chunki oila birlamchi ijtimoiylashuv instituti sifatida bola psixikasining asosiy modelini belgilab beradi.

Bolaning psixologik barqarorligi, o'ziga baho berish darajasi va stressga bardoshliligi aynan onaning emotsional javoblari orqali shakllanadi. Agar ona tomonidan doimiy ravishda befarqlik, rad etish yoki emotsional sovuqlik kuzatilsa, bola ongida "emotsional xavfsizlik yo'qligi" hissi paydo bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ichki xavotir, depressiv holatlar va hatto suiqasdga moyillik kabi og'ir psixologik oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Yovuzlik tabiati haqidagi nazariyalar, S.P. Ivanov, Z. Freyd, V.V. Boyko va Erich Fromm kabi faylasuflar tomonidan ko'rib chiqiladi. Insondagi destruktiv xulq tabiati hozirga qadar psixologiya fanida hali yaxshi o'rganilmagan muammolardan biri sanaladi. Bu muammo 20-asrning o'rtalarida shakllangan. Psixologik yondoshuv shaxsning og'ishgan xulqidagi alohida ko'rinishlarini ijtimoiy-psixologik tafovutini ajratishga asoslangan [2].

Psixologik tasniflar quyidagi mezonlar asosida quriladi:

- buzilgan me'yor turi;
- axloq va uning motivatsiyada psixologik maqsad;
- ushbu axloq oqibati va u keltirgan zarar;
- axloqning shaxsiy-uslubiy tavsifnomasi.

Shuni ta'kidlash zarurki, "og'ishgan xulq" atamasini 5 yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin, qat'iy ma'noda esa 9 yoshdan keyin qo'llashimiz mumkin. 5 yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy me'yorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar bo'lmaydi, o'z-o'zini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 9-10 yoshidagina bolada ijtimoiy me'yorlarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin.

Agar 5 yoshdan kichik bo'lgan bolalarda axloqi yosh me'yoridan ahamiyatli tarzda og'sa, bunda uni yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir ko'rinishisifa tida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Deviant xulq-atvor o'zi nima? Deviant xulq-atvor lotincha "deviation" — og'ish, ya'ni ijtimoiy normativlardan og'ib ketuvchi xatti-harakat bo'lib, jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat, ijtimoiy hodisa sanaladi.

XX asr Amerika sotsiologlaridan biri Robert King Merton bunga quyidagicha ta'rif beradi:

"Deviant xulq-atvor jamiyatda e'lon qilingan qadriyatlar va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvor motivlari hamda mavjud imkoniyatlarning bir-biriga mos kelmay qolishi natijasidir". Jamiyatda o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish holatlari sotsiologiyada "deviantlik holatlari", undan hosil bo'ladigan xulq-atvor esa "deviant xulq-atvor" deb ataladi.

Psixologik zo'ravonlikning o'smirlarga ta'siri natijasida quyidagi destruktiv xulq shakllari rivojlanishi mumkin:

- ijtimoiy aloqalardan chekinish va introversiya;
- agressiv va impulsiv xatti-harakatlar;
- o'z-o'zini past baholash;
- deviant xulq shakllariga moyillik;
- depressiv holatlar va emotsional beqarorlik.

Deviant xulq-atvor ko'pincha jamiyatni tark etishga, kundalik hayot muammolari va qiyinchiliklaridan qochishga, muayyan kompensatsion shakllar orqali ishonchsizlik va keskinlik holatini yengishga urinishdir. Biroq, deviant xatti-harakatlar har doim ham salbiy emas.

Bu shaxsning yangilikka bo'lgan istagi, konservativni yengish urinishi bilan og'liq bo'lishi mumkin, bu esa uning oldinga siljishiga to'sqinlik qiladi. Psixologlar, aksincha, shaxsiy tashkilot me'yorlaridan aqliy og'ishlarga qiziqishadi: psixozlar, nevrozlar va boshqalar. Odamlar ko'pincha madaniy og'ishlarni ruhiy og'ishlar bilan bog'lashga harakat qilishadi [4].

Bu holda, o'smirlar o'zlarining submadaniyati me'yorlariga muvofiq ashaydiganligi sababli, hukmron madaniyatdan guruhli og'ish mavjud). Birlamchi va ikkilamchi og'ishlar. Birlamchi og'ish deganda shaxsning deviant xatti-harakati tushuniladi, bu odatda jamiyatda qabul qilingan madaniy me'yorlarga mos keladi. Bunday holda, shaxs tomonidan sodir etilgan og'ishlar shunchalik ahamiyatsiz va bag'rikeng bo'lib, u ijtimoiy jihatdan deviant sifatida tasniflanmaydi va o'zini shunday deb hisoblamaydi. Uning uchun va uning atrofidagilar uchun og'ish shunchaki kichik hazil, eksantriklik yoki, eng yomoni, xato kabi ko'rinadi. Ikkilamchi og'ish guruhdagi mavjud me'yorlardan chetga chiqish deb ataladi, bu ijtimoiy jihatdan deviant sifatida belgilanadi. Madaniy jihatdan tasdiqlangan og'ishlar.

Destruktiv axborotlar inson xulq-atvoriga ta'sirida hamda unga qarshi immun tizimi hosil qilinishida bu kabi omillar tadqiq qilinadi.

A.Bandura subyektda xulq-atvor yangi ko'rinishining shakllanishida taqlid modelining roli to'g'risida mulohaza yuritib, "stimul-reaksiya" sxemasi to'rt oraliq jarayondan iborat ekanligini ko'rsatib o'tadi:

1. Harakatdagi modelga bola diqqati qaratilganligi. Modelga qo'yiladigan talablar: aniqlik, tafovutlilik, his etish, funksional ahamiyatlilik bilan tavsiflanadi;
2. Ta'sir o'tkazuvchi model to'g'risida axborotlarni saqlovchi xotira;
3. Kuzatuvchi esga tushirish jarayoniga imkon beruvchi harakat malakalari;
4. Bolaga ko'rib turganlarini bajarishga nisbatan xohishini aniqlovchi motivatsiya kabilar.

Deviant xulq-atvor har doim ma'lum bir jamiyat madaniyati nuqtai nazaridan baholanadi. Ijtimoiy ma'qullangan og'ishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan zarur fazilatlar va xatti-harakatlar usullarini ajratib ko'rsatish kerak: super razvedka. Aql-idrokning oshishi cheklangan miqdordagi ijtimoiy maqomlarga erishilgandagina ijtimoiy ma'qullangan og'ishlarga olib keladigan xatti-harakatlar usuli sifatida qaralishi mumkin. Buyuk olim yoki madaniyat arbobi rollarini ijro etishda intellektual o'rtamiyonalik bo'lishi mumkin emas, shu bilan birga, aktyor, sportchi yoki siyosi yetakchiga super ziyraklik unchalik zarur emas; maxsus moyilliklar.

Misol uchun, Napoleon bolaligida boshdan kechirgan yolg'izlik natijasida muvaffaqiyat va kuchga erishish uchun yuqori turtki bo'lgan yoki Nikolo Paganini bolaligida o'tkazilgan tengdoshlarining ehtiyojlari va masxaralari natijasida doimiy ravishda shon-sharaf va shon-sharafiga intilgan deb ishoniladi; shaxsiy fazilatlar - shaxsiyatning yuksaklikka erishishga yordam beradigan shaxsiy xususiyatlar va xarakter xususiyatlari; Baxtli holat. Katta yutuqlar nafaqat aniq iste'dod va xohish, balki ularning ma'lum bir joyda va ma'lum bir vaqtda namoyon bo'lishidir. Madaniy jihatdan qoralangan og'ishlar.

Aksariyat jamiyatlar umume'tirof etilgan madaniy qadriyatlarni rivojlantirish yo'lidagi favqulodda yutuq va faollik ko'rinishida namoyon bo'ladigan ijtimoiy og'ishlarni qo'llab-quvvatlaydi va taqdirlaydi. Jamiyatda axloqiy me'yor va qonunlarning buzilishi hamisha qattiq qoralanib, jazolangan. Deviant xulq-atvorning sabablari Deviant xulq-atvor sabablarini o'rganishda uch xil nazariya mavjud: jismoniy tiplar nazariyalari, psixoanalitik nazariyalar, sotsiologik yoki madaniy nazariyalar.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki yuqoridagi nazariyalar adabiyotlarda keng yoritilib tavsiflab berilgan hamda destruktiv xulq-atvorni ko'rinishlari, kelib chiqish sabablari nazariyalar bo'yicha tasnif etildi. Destruktiv xulq-atvor jamiyatda kuzatilayotgan og'ir yuk hisoblanadi. Bunday xulq-atvorning paydo bo'lishi ham mana shu jamiyatda, jamiyatni quyi qatlami oilada boshqa jabhalarda kuzatilmoqda. Shu birga destruktiv xulq-atvorni "davolash" ham aynan oila, jamiyatda amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Махмудова Н.А. Менинг ҳуқуқларим Т. 2000. –Б. 18.
2. Болаларга нисбатан зўравонлик бўйича бутунжаҳон ҳисоботи. –Т., 2009. –Б.

3.Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений. — М.: Апрель Пресс: ЭКСМО-Пресс, 2000,- 509 с. (Психология. XX век).;ISBN 5-04-004214-0.

4. Jurakulova D.Z. Oiladagi psixologik zo‘ravonlikning o‘smirlar xulqiga ta’siri va uni bartaraf etishda shaxsga yo‘naltirilgan innovatsion ta’lim-tarbiya . “Shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan ta’lim-tarbiyani tashkil etishning innovatsion modellari va uni pedagogik jarayonga transformatsiyalash mexanizmlari” respublika ilmiy-amaliy konferentsiya. 2025-yil 4-dekabr.

OILADA ZO‘RAVONLIKNING O‘SMIR RUHIYATIGA TA’SIRI

Sharafitdinov Abdulla XXX

O‘zMU Jizzax filiali dotsenti

abdulla_sharafitdinov@gmail.com

Yuldasheva Sojida Zoirovna

O‘zMU Jizzax filiali o‘qituvchisi

Amrilloyeva Moxinabonu Ulug‘bek qizi

O‘zMU Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oiladagi zo‘ravonlikning o‘smir ruhiyatiga ta’siri, uning psixologik va ijtimoiy oqibatlarini hamda o‘smir shaxsining rivojlanishiga salbiy ta’sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Maqolada oilaviy nizolar, jismoniy va ruhiy zo‘ravonlik, e’tiborsizlik hamda nosog‘lom oilaviy muhitning o‘smir psixologiyasiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, muallif tomonidan zo‘ravonlikning oldini olish, o‘smirlarga psixologik yordam ko‘rsatish hamda oilada sog‘lom muhit yaratish bo‘yicha tavsiyalar keng tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: oila, zo‘ravonlik, o‘smir psixologiyasi, ruhiy bosim, stress, depressiya, oilaviy muhit, emotsional rivojlanish, psixologik yordam, ijtimoiy muammo.

Inson hayotida oila eng muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi. Aynan oilada bolaning xarakteri, dunyoqarashi va ruhiyati shakllanadi. Oila sog‘lom va mehrga asoslangan bo‘lsa, farzandning psixologik rivojlanishi ham ijobiy kechadi. Aksincha, oilada zo‘ravonlik, janjal va ruhiy bosim mavjud bo‘lsa, bu holat o‘smir ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi [1]. Bugungi kunda oilaviy zo‘ravonlik jamiyatdagi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o‘smir yoshidagi farzandlar oiladagi salbiy muhitni chuqur his qiladi va bu ularning ruhiy holatida turli muammolarni keltirib chiqaradi.

Zamonaviy jamiyatda iqtisodiy qiyinchiliklar, oilaviy kelishmovchiliklar, stress va ijtimoiy bosim natijasida oilalarda zo‘ravonlik holatlari ortib bormoqda. Natijada esa o‘smirlarda qo‘rquv, xavotir, tushkunlik va agressiv xulq-atvor kuzatilmoqda. Shu sababli oiladagi zo‘ravonlikning o‘smir ruhiyatiga ta’sirini ilmiy jihatdan o‘rganish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Oiladagi zo‘ravonlik — bu oila a’zolaridan birining boshqasiga nisbatan jismoniy, ruhiy yoki emotsional bosim o‘tkazishidir. Psixologlarning fikricha, oiladagi zo‘ravonlik eng avvalo bolalar va o‘smirlarning